

СТЕРЕОТИП РОМА В УКРАЇНСЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (на основі вільного асоціативного експерименту)

Авторка визначає сучасне ставлення суспільства до ромського етносу на території України за допомогою асоціативного експерименту. Результати дослідження визначили стереотипність поняття «цигани» порівняно з поняттям «роми», при цьому виявлені стереотипи ґрунтуються на уявних зовнішніх рисах етносу. Натомість нейтральні асоціації до поняття «роми» свідчать про толерантність і неупередженість.

Ключові слова: стереотип, національно-мовна картина світу, асоціативний експеримент, роми, цигани.

The author defines the current attitude of society towards the Romani ethnic group on the territory of Ukraine with the help of an associative experiment. The results of the study determined the stereotyping of the concept of “Gypsies” compared to the concept of “Romani”, while the identified stereotypes are based on imaginary external features of the ethnic group. Instead, neutral associations with the concept of “Romani” indicate tolerance and impartiality.

Key words: stereotype, national-linguistic picture of the world, associative experiment, Romani, Gypsies.

Термін «стереотип» походить від давньогрецьких слів *stereos* (твердий) і *typos* (відбиток), що у XVIII ст. позначало спосіб типографського друку за допомогою монолітної друкованої форми

[3]. У науку поняття «стереотип» у значенні попередньої думки про певний об'єкт, відомий чи невідомий, увів журналіст Волтер Ліпман, використавши його у своїй книжці «Суспільна думка» (1922). За В. Ліпманом, людина застосовує вже наявні знання, готові механізми сприйняття реальності, задля економії розумових зусиль під час отримання нової інформації. Можна стверджувати, що стереотип сформовано, коли людина має думку про явище ще до того, як його побачить і дослідить самостійно. Національний, він же етнічний, стереотип мовознавець В. Манакін визначає як «історично сформований, узагальнений та емоційно насичений образ нації або етносу» [2, с. 46].

Вивчення стереотипів крізь призму методики асоціативного експерименту допомагає виокремити схемотворчі елементи картини світу представників певної нації. Асоціативні поля, віднайдені в процесі експерименту, відбивають культурне, історичне, соціальне тло респондентів. Задачею нашого експерименту було дослідження словесних асоціацій українців та українок до слів *роми* та *цигани*.

В асоціативному експерименті взяли участь сто вісім респондентів, із них дев'яносто дві людини жіночої статі та шістнадцять чоловічої. Анкету було поширено серед студентів, вік більшості учасників становив дев'ятнадцять років — 33,3 %, кількість вісімнадцятирічних становила 29,6 %, двадцятирічних — 14,8 %, двадцятиоднорічних — 10,2 %, сімнадцятирічних 9,3 %, а також по одному респонденту віком двадцять два, двадцять сім і сорок вісім років відповідно. Більша частина опитуваних навчається на гуманітарному факультеті (55,6 %), на другому та третьому місці за кількістю — студенти з факультету соціальних (13 %) та економічних (12 %) наук. За спеціальностями основна маса респондентів здобуває освіту за програмою «Українська філологія» (47,2 %), «Право» (7,4 %), «Соціологія» (6,5 %), «Економіка», «Германська філологія» та «Комп'ютерні науки» (по 3,7 %). За місцем походження (45,4 %) та проживання (58,3 %) більшість

учасників опитування територіально належить до Київської області.

До слова **цигани** респонденти надали 108 відповідей з асоціаціями. Найчастотніші відповіді були:

- роми (30);
- золото (8), з яких одна — циганське золото, до цього золоті зуби (2), золоті прикраси (2) та золоті сережки;
- крадіжка (5), одна з яких — крадіжка дітей, крадії (2), одна з яких з прив'язкою до місця — крадії на вокзальній, також красти (1), крадуть (1), викрадення (1);
- вокзал (4);
- коні (4), кінь (2);
- табір (3);
- темна/темнувата, смаглява шкіра (4), смуглявість (1);
- румуни (2), Румунія (1);
- танці (2), танцюють (1) та пісні (2), співають (1), музика (1);
- бідність (2).

За поданими відповідями можна змалювати схематичний і конкретно стереотипний портрет ромського етносу. У ньому наявні як яскраві риси зовнішності, так і характерні дії, спосіб життя, основні місця мешкання народу очима респондентів.

Найменш пов'язаними зі словом-стимулом і відповідно неочікуваними для нас стали асоціації: *ненавижу* (рос.), *Романи*, *школа*, *крапка* замість відповіді, а також асоціації, пов'язані з мультфільмами та серіалом — *кінь Юлій*, мультфільм *«Горбун з Нотр-Даму»*, *Гострі картузи*. Можна припустити, що ці відповіді втілюють специфічний індивідуальний досвід учасників опитування.

Водночас до слова **роми** учасники опитування надали 100 відповідей, найчастотніші з яких:

- *цигани* (25), до них входять *цигане* (1), *цыгане* (рос.) (1), *цигани*, *але толерантно* (1), *інша назва циганів* (1);

- народ (6), куди входить назва народу (1);
- етнос (5);
- національність (4), до них входить маргіналізована національність;
- темна/темнувата, смугла/смаглява шкіра (4), з них люди з темнуватою шкірою, які хазяйнують на власному господарстві; поруч іде асоціація з темним/чорним волоссям (2);
- омови чоловічого імені Роман (3) — багато Романів, багато Ром, родовий відмінок імені Рома;
- толерантність (3), до них входять відповіді, представлені асоціативними рядами толерантність, повага, повноцінна частина сусп-ва, національність, колектив та свіжість, легкість, толерантність;
- Румунія (3), румуни (1);
- бідні (1), бідність (1);
- нація (2), з них одне нація?;
- культура (2).

Поданий перелік асоціацій (за винятком омови) втілює бачення ромів як культурної спільноти, етнічного колективу. Кількість стереотипно забарвлених асоціацій у цьому випадку менша й охоплює риси зовнішності, території поселення та матеріальне становище ромського етносу.

До найменш очікуваних у цьому випадку належать асоціації булка, віяло, горіхи, склянка, Новояз, а також графічна реакція   ♀.

За результатами експерименту можна визначити, що стрижневі асоціації до назви народу роми містять більшу кількість лексично нейтральних слів. Натомість асоціації до слова цигани містять більшу кількість негативно забарвлених слів і називають переважно зовнішні риси, атрибутику та територіальне розміщення представників ромського етносу, які в усіх випадках ґрунтуються на стереотипах.

Окремої уваги варті асоціації, пов'язані з місцевістю, які не лежать у спільному полі обох слів, до **цигани** це *табір, Таврія, Угорщина, Єгипет*, а до **роми** — *Рим, Колізей, Західна Україна, Італія, Запоріжжя, індійське походження*. Широка географічна диференціація дає змогу розглядати роль ромів на території України з урахуванням історичного контексту.

Емоційна складова в номінації поданих понять також доповнює загальну національно-мовну картину. Негативну оцінку містять асоціації *небезпека, бруд, ненавижу, ненадійність, неприємність, тривога, приниження, огида, обман* до лексеми **цигани**. Натомість до слова **роми** найбільш негативними асоціаціями є *бідність, бідні, бомжі, шахраї*, і жодна з них не називає конкретну емоцію, а характеризує поняття або явище. Позитивну оцінку слова **цигани** містять асоціації *«цікавий одяг, прикраси, все брякає і блищить»*, *книжка, яскраве, барвистий одяг, веселощі, гітара, весело*. Більшість відповідей містять інтерес до представників описаної культури й бажання дізнатися більше. Позитивну конотацію містять асоціації у відповідь до поняття **роми** *освіченість, «свіжість, легкість, толерантність», друг, «толерантність, повага, повноцінна частина сусп-ва, національність, колектив»*. Відповідно, більш нейтральне слово змушує оцінювати явище з огляду на поведінку представників поданої нації як повноцінних членів українського суспільства.

Отже, за результатами дослідження вдалося визначити, що використання стереотипно забарвленого слова викликає відповідні образи в людській свідомості та змушує застосовувати лексику з нашаруванням колективного, а не власного досвіду (*крадіжка дітей, шахрайство, обман*). Водночас отримані результати показують відкритість суспільства, готовність будувати нові зв'язки між поняттями та явищами й неупереджено оцінювати незнайомі речі.

Список використаних джерел

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
2. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація. Київ : Академія, 2012. 284 с.
3. Skeat W. W. A Concise Etymological Dictionary Of The English Language. Arkose Press, 2015. 692 p.